

WPŁYW DOŚWIADCZENIA UCHODŹSTWA NA UCZNIÓW Z UKRAINY I JAK SOBIE Z NIM RADZIĆ

Wojna w Ukrainie wstrząsnęła Polską i całym światem. Udostępniane wszystkimi kanałami informacyjnymi wiadomości o zagrożeniu docierają zarówno do polskich uczniów, jak i do mieszkających w naszym kraju dzieci i rodzeni z Ukrainy. Ogromnym wyzwaniem jest zapewnienie realnej, solidarnej pomocy wszystkim, którzy już przybyli z Ukrainy lub dopiero dotrą do Polski. Dzieci szczególnie potrzebują wsparcia i pomocy nauczycieli, wychowawców, psychologów, pedagogów – w szkole, placówce oświatowej czy poradni psychologiczno-pedagogicznej.

Migracja stawia wiele wyzwań zarówno przed dorosłymi, jak i przed dziećmi. Kiedy towarzyszą jej mocno stresujące, a nawet traumatyczne zdarzenia, w konsekwencji może dojść do rozwoju różnych zaburzeń. Dzieci bardziej niż dorośli narażone są na negatywne konsekwencje stresogennych doświadczeń. Badania wskazują, że traumatyczne wydarzenia dotyczące człowieka przed ukończeniem jedenastego roku życia trzy razy częściej skutkują poważnymi problemami emocjonalnymi i behawioralnymi niż w przypadku osób starszych.

Psychospołeczne skutki uchodźstwa i wpływ na rozwój dziecka

➔ **Brak dostępu do szkół i edukacji** zakłóca poznawczy i intelektualny rozwój dzieci, a także zaburza ich proces socjalizacji. Edukacja w szkole pełni w życiu małego uchodźcy ważną funkcję w przywracaniu poczucia stabilizacji, przynależności do grupy rówieśniczej oraz rozwoju intelektualnego, emocjonalnego i społecznego. W zależności od tego, w którym momencie swojego życia młody uchodźca doświadcza migracji, pojawiają się u niego różne deficyty i różne potrzeby. Bardzo często te dzieci i młodzież, nie znajdując akceptacji

i wsparcia w szkole, poszukują innych, nieraz niebezpiecznych sposobów na to, aby rozładować swój stres i frustrację towarzyszące kontaktom z nową kulturą.

➔ **Bariera językowa** towarzysząca zmianie kraju zamieszkania sprawia, że dzieci, młodzież i dorośli czują się niepewnie w kontaktach z gospodarzami. Niepewność ta często przeradza się w lęk, a ten prowadzi do wycofywania się z kontaktów lub do agresji. Dodatkowo w przypadku młodzieży i osób dorosłych wyraźny brak kompetencji językowych jest powodem silnej frustracji, ponieważ w związku z niemożliwością skutecznego porozumiewania się tracą oni wpływ na swoją sytuację. Osoby nieposługujące się dobrze danym językiem są ponadto odbierane przez otoczenie jako mniej inteligentne i mniej sprawne społecznie. Dla dzieci uczęszczających do szkół brak znajomości języka polskiego lub jego niewystarczająca znajomość staje się barierą w nawiązywaniu kontaktów, rozwiązywaniu nieporozumień, dalszym uczeniu się i pogłębianiu wiedzy z innych przedmiotów.

➔ **Luka edukacyjna.** W kraju ogarniętym wojną (działaniami zbrojnymi) wiele dzieci nie ma szans korzystać z edukacji na dobrym poziomie, a niektóre

www.glospedagogiczny.pl

9 • GŁOS PEDAGOGICZNY

temat miesiąca

w ogóle nie chodzą do szkoły. Skutkuje to pogłębianiem się luki edukacyjnej zarówno na poziomie konkretnej wiedzy i umiejętności, które dzieci mogłyby doskonalić w szkole, jak i samej gotowości i motywacji do uczenia się. Częstym problemem jest brak umiejętności abstrakcyjnego myślenia, posługiwania się symbolami, rozumienia poleceń. Dzieci-uchodźcy niejednokrotnie nie widzą wartości i sensu w edukacji, przygotowywaniu się do zajęć, odrabianiu prac domowych, otrzymywaniu dobrych ocen czy promocji do następnej klasy.

➔ **Poczucie tymczasowości** spowodowane jest brakiem wiedzy i perspektyw co do swojej najbliższej i dalszej przyszłości. Potęguje ono niechęć uchodźców do nauki i szkoły, jako niedającej w ich ocenie żadnych zauważalnych korzyści. Dla wielu rodzin Polska jest nadal krajem tranzytowym. Mimo uniemożliwiających legalny tranzyt uregulowań prawnych, część z nich decyduje się na dalszą drogę do krajów Europy Zachodniej. Inni traktują pobyt w Polsce jako sposób na przeczekanie trudnej sytuacji w swoim kraju i są w stałej gotowości do powrotu.

➔ **Wyuczona bezradność.** To przyjęcie postawy bierności wobec wszelkich codziennych zadań, jakie stają przed uchodźcami. Wynika z przeżyczeń uchodźców, że ich los całkowicie znajduje się w rękach innych, a sami nie mają na nic wpływu i bez względu na to, co będą robić, nie potrafią zmienić swojego położenia. Im dłuższy pobyt w ośrodku dla uchodźców, tym większa wyuczona bezradność. Syndrom ten dotyczy przede wszystkim rodziców, ale najstarsze dzieci, które czują już odpowiedzialność za rodzinę, także doświadczają spadku poczucia sprawczości, a co za tym idzie – motywacji do działania.

➔ **Syndrom stresu pourazowego (PTSD – Post-traumatic Stress Disorder).** To kategoria diagnostyczna obejmująca reakcję człowieka na sytuację traumatyczną (bolesną i urazową). Objawy to między innymi: przeżywanie na nowo urazowej sytuacji w natrętnych wspomnieniach i koszmarach sennych, poczucie odrętwienia i przytępienia uczuciowego, chęć odizolowania od innych ludzi. Ponadto występuje również brak reakcji na otoczenie, niezdolność do przeżywania przyjemności, unikanie działań i sytuacji, które mogłyby przypomnieć przeżyty uraz. Często pojawiają się stan nadmiernego pobudzenia z przesadną czujnością, bezsenność lub nadmierna senność, silne stany lękowe, a nawet depresja czy myśli samobójcze.

➔ **Posttraumatyczne zaburzenie rozwojowe (DTD – Developmental Trauma Disorder).** Uchodźcy często przed wyjazdem doświadczają traumatycznych sytuacji, są świadkami zabójstw członków rodziny

Dzieci-uchodźcy niejednokrotnie nie widzą wartości i sensu w edukacji, przygotowywaniu się do zajęć, odrabianiu prac domowych, otrzymywaniu dobrych ocen czy promocji do następnej klasy.

i przyjaciół. Często okazuje się, że kontakt i zaangażowanie rodziców w proces edukacji dziecka jest utrudniony lub niemożliwy ze względu na psychiczną lub fizyczną kondycję rodzica. Obok objawów charakterystycznych dla PTSD mogą pojawić się:

- niestabilność uczuciowa i fizjologiczna,
- dziecko wykazuje niezdolność modulowania, tolerowania lub wygaszania ekstremalnych stanów emocjonalnych (np. strach, gniew, agresja, wstyd),
- zakłócenia w funkcjonowaniu organizmu (np. zaburzenia jedzenia),
- nadmierna reaktywność lub za niska reaktywność na dźwięk i dotyk,
- dezorganizacja z powodu przeciętnych, rutynowych bodźców,
- zmniejszone lub nieadekwatne odczuwanie doznań i stanów fizjologicznych (np. ból, temperatura),
- utrata zdolności do definiowania i opisywania uczuć lub stanów fizjologicznych.

Zaburzenia uwagi i zachowania:

- brak umiejętności przewidywania zagrożeń,
- nieumiejętność obrony własnej,
- uporczywe zachowania niespokojące (np. kłótnie, obgryzanie paznokci, uderzanie), niezdolność do inicjowania i utrzymania działań celowych,
- zaburzenia koncentracji,
- zaburzenia umiejętności uczenia się,
- zaburzenie radzenia sobie ze stresem.

Zaburzenia samooceny i relacji z innymi:

- nadmierne absorbowanie lub unikanie uwagi opiekuna,
- nieadekwatne zachowania w relacjach z innymi (np. nieufność, bunt),
- fizyczna lub słowna agresja wobec rówieśników, opiekunów lub innych dorosłych,
- nieufność w stosunku do bliskich lub nadmierne zaufanie do obcych,
- brak empatii lub nadmierne reagowanie na uczucia innych,
- brak dystansu i nadmierne poleganie na osobach dorosłych.

maj 2022 • 10 • GŁOS PEDAGOGICZNY

temat miesiąca

➔ **Żałoba kulturowa.** To cierpienie wywołane wyjazdem z kraju i utratą osób lub rzeczy, które dla uchodźcy były bardzo ważne. Utrata środowiska społeczno-kulturowego kraju rodzinnego jest dla wielu migrantów źródłem silnych i bardzo trudnych emocji. Wielu z nich, mimo fizycznego funkcjonowania w nowym miejscu, nadal żyje sprawami swojej ojczyzny i bardziej utożsamia się z przeszłością niż przyszłością. Żałoba kulturowa wzmagając niechęć do podejmowania w goszczącym kraju jakichkolwiek wiążących decyzji, np. o podjęciu stałej pracy czy inwestowaniu w edukację dzieci.

➔ **Syndrom ocalonych.** Osoby, które doświadczyły utraty najbliższych osób, przeżywają silną agresję i złość na ten stan rzeczy, poczucie winy za śmierć najbliższych w sytuacji, gdy oni przeżyli. Formą kompensacji tej straty jest częste powracanie we wspomnieniach i rozmowach do wydarzeń i osób pozostawionych w ojczyźnie, oglądanie w nieskończoność starych, ciężko tych samych widokówek, fotografii.

➔ **Pozostawienie niedokończonych spraw.** Gwałtowny charakter opuszczenia ojczyzny sprawia, że wiele ważnych spraw w kraju pochodzących uchodźcy zostaje niedokończonych – jedną z najważniejszych jest niedopełnienie obowiązków pogrzebani zmarłych i urządzenia stosownych ceremonii. Wywołuje to z jednej

strony chęć powrotu do kraju, a z drugiej – pogłębi poczucie winy. Dlatego tak ważne dla uchodźców staje się dopełnienie tych ceremonii religijnych w nowym kraju (odprawienie modłów za zmarłych, zamówienie mszy). Jest to forma zamknięcia bolesnego przeżycia z przeszłości i wywołanie się od niego. Odblokowuje to również psychologiczną przestrzeń potrzebną do podjęcia zadań w nowym życiu.

Jakie cechy mogą dominować u ucznia-uchodźcy?

Nie ma dwóch uczniów-uchodźców w takiej samej sytuacji. Każde dziecko jest inne i ma inny bagaż doświadczeń. Pracując z uczniami-uchodźcami, należy mieć na uwadze, że uczeń mógł/może:

- w kraju pochodzenia regularnie chodzić do szkoły, nie chodzić do szkoły wcale albo chodzić do szkoły od czasu do czasu, w różnych krajach,
- znać jeden lub kilka języków obcych,
- mieć bardzo silną motywację do nauki albo żadnej,
- być zdolny,
- w przeszłości mieć do czynienia z innym systemem edukacyjnym,
- kilkakrotnie zmieniać szkoły lub korzystać z edukacji w różnych krajach,
- mieć trudności edukacyjne (np. dysleksję, niższe możliwości intelektualne).

www.glospedagogiczny.pl • 11 • GŁOS PEDAGOGICZNY

temat miesiąca

- pochodzić z innego kręgu kulturowego,
- wyznawać inną religię, mieć inny system wartości,
- mieszkać z rodzicami, którzy nie radzą sobie emocjonalnie z obecną sytuacją życiową,
- przebywać w Polsce bez rodziców czy opiekunów, odczuwać żalobę po stracie bliskich lub żałobę kulturową związaną z opuszczeniem własnego kraju,
- czuć się osamotnionym w nowym kraju, cierpieć z powodu braku przyjaciół,
- czuć się nieswojo w nowej kulturze, której nie zna,
- czuć się zagrożony, niepewny co do swojej przyszłości, cierpieć na dolegliwości zdrowotne (związane z migracją albo niezwiązane, np. mieć zaburzenia w słuchu lub wzroku, które wpływają na możliwości percepcji w klasie).

Pracując z uczniem uchodźcą, należy uwzględnić złożoność jego sytuacji, aby:

- zapewnić mu adekwatną pomoc w szkole,
- stawiać mu realne wymagania,
- pokonać bariery, które są przeszkodą w efektywnym korzystaniu z edukacji.

Jak stworzyć szkołę przyjazną uczniom-uchodźcom?

Zasadę tworzenia szkoły przyjaznej uczniom-uchodźcom:

- Wyobraź sobie siebie / swoją rodzinę / swoje dzieci w podobnej sytuacji.
- Daj uczniom-uchodźcom czas na adaptację do nowego środowiska.
- Zadbaj o poczucie bezpieczeństwa – najpierw relacja, potem edukacja.
- Naucz się kilku słów, zwrotów w języku ucznia-uchodźcy.
- Dopilnuj, by dzieci trafiły do klas zgodnie ze swoim wiekiem.
- Zbadaj ich zasoby i potrzeby, znajdź mocne strony i potencjał.
- Dostosuj wymagania do ich możliwości.
- Oceniaj dzieci za postępy, a nie realizację programu.
- Wspieraj budowanie dobrych relacji w klasie.

Dziecko przybywające do nowego kraju zwykle doświadcza zjawiska nazywanego szokiem kulturowym. Jest ono wynikiem spotkania z nieznaną kulturą. Zmiana miejsca pobytu zazwyczaj wywołuje wiele trudnych emocji. Każdy członek rodziny może w inny sposób przeżywać utratę poczucia bezpieczeństwa, obawę przed nowym, potrzebę odnalezienia się w nieznanym miejscu. Jest to zjawisko naturalne, jednak poprzez udzielenie dziecku wsparcia oraz współpracę

z rodziną można pomóc wszystkim w łagodniejszym przejściu przez proces adaptacji.

Dzieci-uchodźcy, którzy przychodzą do szkoły, mogły doświadczyć wielu traumatycznych przeżyć oraz mieć w pamięci bolesne wspomnienia dotyczące ucieczki z domu i późniejszej tułaczki. Terenia muszą stać przed klasą, gdzie prawdopodobnie nie ma ani jednej znajomej twarzy i nikt nie mówi w ich języku. Każdy uczeń, który przychodzi do szkoły lub klasy jako nowy, będzie musiał pokonać niełatwy etap asymilacji. Dla dzieci z rodzin uchodźczych, niezalenie od tego, kiedy zaczynały chodzić do szkoły, wyzwanie, jakim jest dostosowanie się, może być wyjątkowo trudne. Pod względem zadań nauczyciela jest takie samo wobec wszystkich nowych uczniów. Celem jest, by poczułi, że są mile widziani, wspierani, by nauczyciel pomógł im w nawiązywaniu przyjaźni oraz ze zrozumieniem podszedł do problemów języka, nauczania i do ogólnego samopoczucia uczniów.

Co dzieje się z uczniem podczas różnych etapów szoku kulturowego i jak można mu wtedy pomóc?

➔ Miesiąc miodowy

Na tym etapie, nazywanym miesiącem miodowym lub fazą turystyczną, cudzoziemiec jest zaciękawiony i pozytywnie nastawiony do odmiennosci kulturowej. Nowość zachowania, intryguje, wywołuje entuzjazm. Z uczniami-uchodźcami naukę w nowej szkole jest jednak trudniej. Zmianie szkoły częściej towarzyszą obawy niż ciekawość. Ponadto najczęściej etap ten w ogóle nie występuje u migrantów przyswojących. Mogą go doświadczać rodzice (czy młodzież), które z własnej woli wspólnie z rodziną postanowiły przenieść się do innego kraju i tam szukać inspiracji oraz uczyć się innej kultury.

Jak pomóc?

- Warto cieszyć się z uczniem, ale też urealniać oczekiwania, tj. przekazywać rzetelne informacje o zasadach panujących w szkole i w kulturze kraju.
- Zachęcać do nawiązywania pozytywnych relacji z lokalną społecznością i kontaktów z innymi uczniami.

➔ Pierwsza faza szoku

Rzeczywistość okazuje się bardziej zaskakująca, a odmienność zdecydowanie bardziej przeszkadza i irytuje, niż cieszy. Codzienne pomyłki i nieporozumienia kulturowe powodują silną frustrację i złość na siebie samego. Skutkuje to wycofaniem z życia szkolnego, niechęcią do nawiązywania kontaktów.

➔ Zrozumienie

Rozpoczyna się okres stabilizacji emocjonalnej i społecznej. Uczeń zna już już dusy i minusy funkcjonowania w nowej kulturze i odzyskuje siły, poczucie kontroli i adekwatności kulturowej. Młody uchodźca zyskuje także zdrowy dystans do swojej i nowej kultury. Powraca chęć do nawiązywania i podtrzymywania kontaktów społecznych. Poprawia się też kondycja psychofizyczna, zdolność koncentracji i wydolność poznawcza dziecka.

Jak pomóc?

- Współuczestniczyć w powrocie do dobrego samopoczucia.
- Podkreślać kompetencje społeczne i międzykulturowe ucznia.
- Zachęcać do wyciągania wniosków z przeżytych doświadczeń.
- Motywować do wytyczania pracy, żeby nie narastały złośliwości w nauce związane ze znacznym spadkiem formy doświadczanym na poprzednim etapie.
- Wspierać w pogłębianiu kontaktów i więzi z innymi uczniami.

➔ Kompetencja międzykulturowa

W wyniku poprzednich doświadczeń wykształca się umiejętność zdrowego i efektywnego funkcjonowania w obu kontekstach kulturowych. Wracca poczucie stabilności i bezpieczeństwa. Uczeń swobodnie czuje się zarówno w swojej, jak i w nowej kulturze – jest świadomy różnic i podobieństw kulturowych.

Jak pomóc?

- Uznysłować uczniowi, czego dokonał.
- Docenić jego wysiłek i rozwój.
- Zachęcać go do wspierania innych uczniów borykających się z trudnościami adaptacyjnymi.
- Skoncentrować się na jego postępkach w nauce, rozwijaniu zainteresowań i pozostających: sportowych, artystycznych, społecznych.

Bibliografia:

- Bernacka-Langier A., Janik-Płocińska B., Kosowicz A. i in., *Inny w polskiej szkole*, Polskie Forum Migracyjne, Biuro Edukacji Urzędu w St. Warszawie, Warszawa 2010.
- Mielniak-Kucmarczyk M., Rejmer Z., Kosowicz A., *Szkola integracji międzykulturowej*, Polskie Forum Migracyjne, Warszawa 2014.

Dorota Zając

Pedagog, surdopedagog, terapeuta. Ekspert z listy MEN uchodźczy w skład komisji ds. ansansu zintegrowanego nauczycieli. Autorka publikacji w czasopiśmie pedagogicznym. Współtworzy kursy online dla nauczycieli oraz opracowanie materiały wykorzystywane w szkoleniach e-learningowych

www.glospedagogiczny.pl • 13 • GŁOS PEDAGOGICZNY